Гендерні студії в шкільному курсі історії та громадянської освіти в 10 класі (1914–1945)

1. Особливості 10 класу та мета гендерного підходу

Учні 10 класу — це юнаки й дівчата 15–16 років. Вони вже здатні працювати з абстрактними поняттями, зіставляти точки зору, вести дискусію й критично оцінювати джерела. Водночас це період вибору життєвих траєкторій — професії, навчання, громадянської позиції, тож історії, які розповідають про вибір людей у кризових ситуаціях, особливо резонують.

Перша половина XX століття — епоха світових воєн, революцій, нових держав, тоталітарних режимів, Голокосту й масових злочинів. Гендерна перспектива тут не є «додатком»: без неї не можна пояснити, чому війна по-різному вдарила по жінках і чоловіках, як пропаганда конструювала образи «справжнього чоловіка» і «ідеальної матері», як змінювалися права, працю й родинні ролі, чому саме в цей час жінки здобули виборче право в багатьох країнах.

Мета гендерного підходу в 10 класі — не лише «додати жінок», а й навчити:

- бачити, як держави, ідеології й війни використовують гендерні норми для мобілізації, контролю й пропаганди;
- розрізняти різні історичні досвіди: жінки й чоловіки були і жертвами, і учасниками, і свідками, і виконавцями — залежно від обставин, а не «за природою»;
- аналізувати зміни правового статусу жінок і їхній зв’язок із громадянськими правами загалом;
- ставитися з повагою до пам’яті про травматичний досвід.

2. Теоретичні рамки: гендер, війна, тоталітаризм

Для вчителя корисні три аналітичні рамки.

Гендер і війна. Війна традиційно закріплює поділ «чоловік — воїн/захисник, жінка — тил/опікунка», проте реальна практика XX століття цей поділ руйнувала: жінки працювали на заводах, служили медичками, зв’язківицями, пілотками й снайперками, брали участь у русі Опору; чоловіки зазнавали полону, поранень, психологічних травм, а їхній досвід «слабкості» часто замовчувався.

Гендер і тоталітаризм. Тоталітарні режими не просто контролювали публічну сферу, а й втручалися в приватне: у шлюб, народжуваність, виховання дітей. Нацистська Німеччина просувала модель «жінка — мати арійських дітей», радянська влада поєднувала риторику «визволення жінки» з її масовою мобілізацією до праці й подвійним навантаженням (виробництво й побут). Ці різні моделі варто порівнювати, не змішуючи й не зводячи до карикатури.

Гендер і громадянство. Історія виборчого права — це історія того, хто вважався «повноправним громадянином». У першій половині XX століття багато країн уперше надали жінкам право голосу, і це створює міст до громадянської освіти.

3. Перша світова війна і революції

Перша світова війна змінила уявлення про роль жінок у суспільстві. Мільйони чоловіків пішли на фронт, і жінки замістили їх у промисловості, транспорті, сільському господарстві та службах. Масово зросла кількість жінок-медичок і сестер милосердя. Для уроку корисно запитати: «Що змінила війна в уявленнях про те, що “може” жінка?» і «Чому після війни деякі зміни були збережені, а деякі — повернуті назад?»

У ці роки й одразу по їх завершенні жінки здобули виборче право в низці країн. Серед опорних прикладів:

- Німеччина (1918) та Польща (1918) — жінки отримали право голосу після революційних змін і створення нових держав;
- Велика Британія (1918) — право голосу для жінок із віковим цензом (30 років), яке було зрівняно з чоловічим у 1928 році;
- США (1920) — Дев’ятнадцята поправка до Конституції.

Важливо показати, що ці рішення були результатом десятиліть боротьби, а не «подарунком» війни, і що разом із воєнною працею жінок вони створили аргумент: громадянська відповідальність дає підстави для громадянських прав.

4. Українська революція 1917–1921 рр.

Українська революція — одна з найцікавіших тем для гендерного аналізу, адже молода держава одночасно будувала політичні інституції й визначала, хто є громадянином.

Політична участь. У 1917–1918 роках українська політична еліта проголошувала загальне виборче право. Жінки брали участь в українському національному й громадському русі, у діяльності Центральної Ради, в освітніх і культурних організаціях. Показовим прикладом є Софія Русова — педагогиня й громадська діячка, яка входила до кіл, що формували українську освітню політику.

Військова участь. У лавах українських військових формувань були жінки — санітарки, зв’язківиці, розвідниці, а також ті, хто брав участь у боях. Яскравий приклад — Олена Степанів, одна з перших жінок-офіцерок в українському війську, учасниця Українських січових стрільців та історикиня. Загалом тема жіночої військової участі дозволяє показати, що «захист Батьківщини» не був суто чоловічою справою.

Гуманітарна й організаційна праця. Жінки організовували допомогу пораненим, біженцям, сиротам, вели просвітницьку роботу, створювали товариства, видавали газети.

Методична порада: не обмежуйтеся біографіями «видатних». Запропонуйте учням проаналізувати афіші, листівки й спогади, у яких жінки згадуються як учасниці, а не лише як «тло» подій.

5. Міжвоєнна доба: демократії, тоталітарні режими, українські землі

5.1. «Нова жінка» і демократичні суспільства

У 1920-х роках у Західній Європі й США поширюється образ «нової жінки»: вона отримує освіту, професію, право голосу, активніше з’являється в публічному просторі, змінюється мода, побут і дозвілля. Одночасно існують і зворотні тенденції — тиск «повернутися до дому», особливо під час Великої депресії, коли безробіття вдарило по чоловіках і жінках, але суспільні очікування були різними. Це хороший матеріал для дискусії про зв’язок економічних криз і гендерних стереотипів.

5.2. Західноукраїнські землі

У міжвоєнній Польщі, Чехословаччині й Румунії українки діяли в громадських і політичних організаціях. У Львові 1921 року постав Союз українок — потужна жіноча організація, що опікувалася освітою, культурою, кооперацією та громадською активністю; серед його діячок — Мілена Рудницька та Олена Кисілевська. Деякі українські жінки обиралися до представницьких органів, а жіночі організації брали участь у виборчих кампаніях. Це приклад того, як національна й жіноча тематики поєднувалися в боротьбі за права та за збереження ідентичності.